

SATU LIDMAN

Häpeän merkityksestä ja hyödyntämisestä rangaistuksissa

Filosofian maisteri Satu Lidman pohtii artikkelissaan oikeuden kehitystä ja häpeän käytämistä rangaistuksissa keskiajan ja uuden ajan alun saksalaisessa kaupunkiyhteisössä.

■ Vuonna 1532 ilmestyi Regensburgin valtiopäivien yhteydessä Kaarle V:n nimeä kantava lakikokoelma *Constitutio Criminalis Carolina*. Se oli sisällöltään lähestulkoon samanlainen, kuin vuonna 1507 ensi keran painettu *Constitutio Criminalis Bambergensis*. Tämä oli paikallinen lakikokoelma, mutta Carolina oli tarkoitettu valtakunnalliseksi. Carolinan keskeinen ajatus oli, että lait tehdään rakkaudesta oikeudenmukaisuuteen ja rangaistukset pannaan täytäntöön yleiseksi hyödyksi ("Auss liebe der gerechtigkeit, vmb gemeines nutz willen").¹

Tästä alkoi saksalaisen oikeushistorian hidas kehitys kohti nykyistä oikeudenmukaisuuden ihannetta. Keskiajalla ja Carolinan ilmestymisen aikoihin, sekä vielä useampana uuden ajan vuosisatana asiat olivat kuitenkin toisin kuin tuon yllä mainitun "moton" perusteella voisi kuvitella. Rikollisen rankaiseminen kajoamalla tämän kunniaan oli tehokas ja käytetty keino.

Tutustumme seuraavassa saksalaisen häpeäkulttuurin juuriin ja todellisuuteen saksalaisessa kaupunkiyhteisössä.

Oikeuden filosofiasta ja käytännöstä

Varhaisten saksalaisten eli germaanien maailma oli demonis-maaginen. Oikeus, oikeudenmukaisuus ja jumalallisuus käsitettiin kokonaisuudeksi, joten laitkaan eivät olleet germaaneille ihmisen luomia normeja. Luonnonvoimilla ja -ilmiöillä oli henki ja niiden kanssa oli elettävä sovinnossa tai sovitettava rikkomukset riiteillä, joissa symboleilla oli tärkeä tehtävä. Tällaisia symboleita ja uskomuksia siirtyi runsaasti myös keskiajan saksalaisille. Perustavanlaatuisia germaanien oikeusajattelussa oli käsitys, jonka mukaan yhden henkilön tekemä rikollinen eli jumalien järjestyksen vastainen teko, uhkasi koko yhteisön hyvinvointia.² Rankaisemisessa ei siis ollut kyse lakia rikoneen henkilökohtaisesta hyvitysteosta, vaan uhrijuhlasta, jolla yhteisö puhdistui pahasta. Nämä näkemykset elivät vahvoina vielä kristilliselläkin ajalla.³ Viihdeteol-

1. Olen käyttänyt ko. teoksesta seuraavaa versiota: J. Kohler & Willy Scheel (toim.) (1900) *Die Peinliche Gerichtsordnung Kaiser Karl des V. Constitutio Criminalis Carolina*, Halle: Waisenhaus.

2. Horst Fuhrmann (1987) *Einladung ins Mittelalter*, München: Beck, 15–16, 200, Arno Borst (1983) *Lebensformen im Mittelalter*, Frankfurt am Main: Ullstein, 332 ja Wolfgang Schild (1980c) "Geschichte des Strafrechtes und Strafverfahrens", teoksessa Ch. Hinkeldey (toim.) (1980) *Strafjustiz im alter Zeit, Mittelalterliches Kriminalmuseum Rothenburg ob der Tauber*, Heilsbronn: Schulist, 40–41, 46–47.

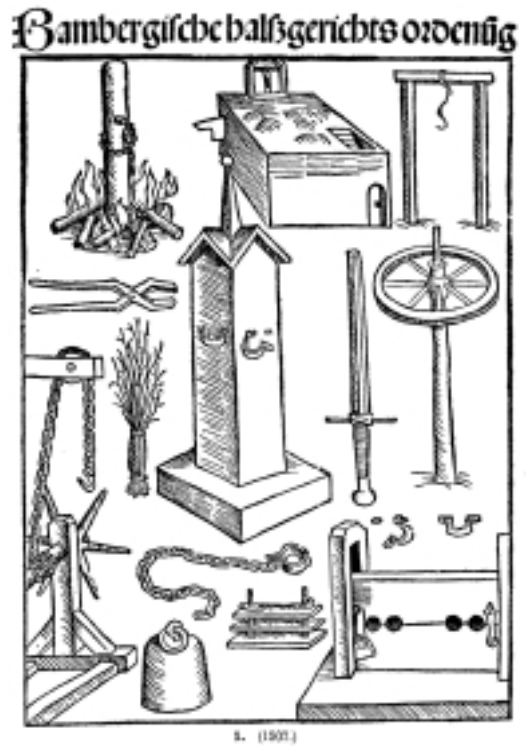
3. Richard van Dülmen (1988) *Theater des Schreckens, Gerichtspraxis und Strafrituale in der frühen Neuzeit*, München: Beck, 10 ja Roper (1993) 34.

lisuuden antama kuva teloituksista ja rangaistuksista suurten massojen groteskina karnevaalina ei, yllättävää kyllä, liene juurikaan liioiteltu.

Suurin osa keskiajalla harjoitetusta oikeudesta oli ns. tapaoikeutta. Se oli perittyä ja suullista tietoa, joka perustui pikemmin ikivanhoihin viisauksiin ja sananlaskuihin kuin kirjoitettuun lakiin. Varhaisimmat kirjalliseen muotoon kootut lait Saksassa olivat 400-luvulla muistiin kirjattuja roomalaislakeja. Ensimmäinen merkittävä saksalaisperäinen lakiteksti syntyi vasta 1200-luvulla (*Sachsenspiegel*).⁴ Varhaiskeskiajan Euroopassa ei vielä ollut oikeuden asiantuntijoita, vaan koko juridinen ammattikunta, niin kirkollisessa kuin maallisessakin mielessä, kehittyi vasta 1100- ja 1200-luvulla.⁵ Lakien kirjoittaminen oli vielä pitkään suurimmaksi osaksi roomalaisen oikeuden ja omien tapojen yhteen sovittamista ja omille käsitteille kääntämistä.⁶

Kun juridinen ammattikunta syntyi alettiin koulutetuilta tuomareilta vaatia viran edellyttämiä ominaisuuksia, kuten kunniallisuutta. Jos kaupungin virkamies, jollainen tuomari oli, menetti kunniansa oli virkakin mennyttä. Tuomari ei saanut olla myöskään väärän valan vannota, kerettiläinen tai juutalainen, eikä sokea, mykkä tai mielenvikainen.⁷ Keskiajan maailmankatsomuksesta käsin on selvää, ettei tuomarin virassa voinut toimia kunniaton tai esimerkiksi uskonnolliseen vähemmistöön kuuluva henkilö. Oikeuslaitoksen palvelukseen saattoi kuitenkin ajautua hyvinkin ahneita ja ensisijaisesti omaa etuaan tavoittelevia, jopa sadistisia ihmisiä. Ihanne oikeudenmukaisesta tuomarista, siinä muodossa kuin mekin sen ymmärrämme, alkoi hahmottua vasta uudelle ajalle tullessa ja ihanteen syntymisestä oli vielä pitkä matka käytäntöön.

Germaaniaikana ja keskiajan alussa oikeutta käytiin yleisesti kunnioitetuilla paikoilla ja vain tiettyinä päivinä vuodessa. Tällaisia paikkoja olivat esimerkiksi suurten puiden alustat, suuret kivet ja vesistöt. Paikalle saapuivat silloin ne, joilla oli oikeudellisia huolia tai syytöksiä. Oikeudenkäyntien lisääntyessä sydänkeskiajalla siirryttiin sisätiloihin. Myöhäiskeskiajalla oikeu-

Rangaistusvälineitä *Constitutia Criminalis Bambergensis*en alkulehdiltä. 1500-luvun alun puupiirros teoksessa Kobler & Scheel (toim.), *Die Bambergische Halsgerichtsordnung*, Halle (1902).

denkäynneistä tuli salaisia. Tämä oli tuloksena oikeuden tieteellistymisestä, joka teki sen kansalle vieraaksi. Oikeutta hoitivat yhä enemmän oppineet juristit ja maallikot jäivät istunnoista pois. Tämän vuoksi julkisuus ei ollut enää tarkoituksenmukaista. Lait, joita noudatettiin olivat yhä useammin kirjal-

4. Friedrich Merzbach (1980) "Geschichte der deutschen Gesetzgebung", teoksessa Ch. Hinckeldey (toim.) (1980) *Strafjustiz in alter Zeit, Mittelalterliches Kriminalmuseum Rothenburg ob der Tauber*, Heilsbronn: Schulist, 7–11 ja Hermann Conrad (1962) *Deutsche Rechtsgeschichte I*, Karlsruhe: Müller, 345.

5. Fuhrmann (1987) 254.

6. Merzbach (1980) 12.

7. Klaus Schreiner & Gerd Schwerhoff (1995) *Verletzte Ehre; Ehrenkonflikte in Gesellschaften des Mittelalters und der frühen Neuzeit, Norm und Struktur. Studien zum sozialen Wandel in Mittelalter und frühen Neuzeit*, Köln: Böhlau, 111–112 ja F. Heinemann (1900) *Richter und Rechtspflege in der deutschen Vergangenheit*, Leipzig, 11.

Kirkonmies opastaa kuolemaan tuomittua rikollista kestämään ruumiilliset tuskat sielun pelastuksen vuoksi. 1500-luvun alun puupiirros teoksessa Kobler & Scheel (toim.), *Die Bambergische Halsgerichtsordnung, Halle* (1902).

lisessa muodossa ja myös oikeusprosessin kulun kirjasi kirjuri tarkoin muistiin.⁸

Myyhäiskeskiajalla rikollisuus lisääntyi ennen näkemättömästi. Se johtui kauppareittien ja liikkuvuuden kasvusta ja erilaisten yhteiskunnallisten kriisien aiheuttamasta suurempien massojen liikkumisesta, joka houkutteli ryöväreitä ja keinottelijoita. Tämä oli kaupalle ja kaupungeille vakava uhka mutta rangaistusjärjestelmän kehittymiselle piristysruiske. Lisääntyvän levottomuuden ja rikollisuuden myötä lain valvominen ja rikoksien rankaiseminen alkoi kuninkaan sijasta vakiintua kaupunkien raatien käsiin. Ne saivat valtuudet hoitaa rikosasioita suoraan keisarilta.⁹

Oikeuskäytäntö oli Saksan alueella koko keskiajan äärimmäisen sekavaa, sillä käytössä oli runsaasti erilaisia oikeusjärjestelmiä. Oli hovioikeus, maallikko-oikeus ja ritarioikeus, sekä kuninkaiden, kreivien, herttuoiden ja maaherrojen harjoittamat oikeu-

det, puhumattakaan niistä monista yksittäisistä lakitekstikokoelmista, joita oli vuosisatojen aikana kirjoitettu, uudistettu ja levitetty. Jokainen pienikin yhteisö oli kehittänyt itselleen oman rangaistusjärjestelmän ja kirjallisia lakeja tulkittiin vapaasti alueellisten traditioiden mukaan.¹⁰ Poliittisen sekavuuden ja vahvojen paikallisten traditioiden takia ei vielä muodostunut yhtenäistä, koko valtakunnan kattavaa lakijärjestelmää.¹¹ Ensimmäinen yritys tähän suuntaan oli vuonna 1532 ilmestynyt *Constitutio Criminalis Carolina*. Siitä voidaan laskea Saksan keskiajan loppuminen ja uuden ajan alku oikeudellisessa mielessä. Kuitenkin Carolinan keinot ja periaatteet noudattivat pitkälti totuttua keskiaikaista mallia.

Tunnustus sielun ja rangaistus yhteisön hyväksi

Lainrikkoja nähtiin keskiajalla syntisäkkinä, joka Jumalan ja Saatanan välisessä taistelussa oli ottanut väärän puolen. Rankaiseminen oli voitto Jumalan joukoille ja se oli aina sitä suloisempi kun saatiin tunnustus, sillä silloin erehtynyt sieluparka voitiin katsoa pelastetuksi. Koska yhden henkilön tekemä rikos saattoi vaarantaa muidenkin hyvinvoinnin, ei oikeus tähännyt ensisijaisesti syytetyn parantumiseen rikollisista taipumuksistaan, vaan oikeustilan palauttamiseen ennalleen rangaistuksen kautta. Tunustaessaan rikoksensa syytetty sanoutui irti Perkeleestä ja korjasi näin aiheuttamansa särön yhteisön harmoniassa. Rankaisemisen toivottiin lepyttävän Jumalan ja estävän hänen vihansa, joka ilmeni katovuosien ja tautien muodossa. Oli tärkeää, että rangaistus vastasi julmuudessaan ja ominaisuuksiltaan tehtyä rikosta. Näin ne ikään kuin neutralisoivat toisensa ja yhteisön elämä saattoi jatkua. Ennen tuomion täytäntöönpanoa tuomitun tuli lausua tunnustuksensa ja langes-tettu tuomion ääneen, sillä kidutuksessa tai muuten kuulustelujen tuloksena saatu tunnustus oli laillisesti pätevä vasta, kun syytetty oli sen itse julkisesti toistanut.¹²

Rangaistuksen asianmukainen täytäntöönpaneminen kiinnosti rikoksen yhteisöllisten vaikutuksien vuoksi jokaista kaupungin asukasta, mikä osaltaan selittää rangaistuksien

luonnetta kansanjuhlina. Varsinkin teloituk-
sien kohdalla tuntuu olleen kyse vahvasta
uskonnollisesta kokemuksesta, jossa pelas-
tus ja kadotus havainnollistuivat katsojien
silmien edessä. Riippumatta rikoksen vaka-
vuudesta syytetty sai osallistua oikeuspro-
sessiin vasta sen loppuvaiheessa. Hän ei
saanut tietää ilmiantajiensa nimiä eikä puo-
lustautua. Tuomari sen sijaan sai ottaa vas-
taan nimettömiä ilmiantoja, salata jutun
luonteen syytetyltä ja kuulustella harhaan-
johtavasti. Hän oli se, joka edusti totuutta,
ei syytetty.¹³ Syyllisyyden osoittamiseksi ei
keskiajan näkemyksien mukaan tarvittu tie-
toja muusta kuin rikoksesta itsestään. Kuu-
lustelujen keskipisteenä oli rikoksen re-
konstruktio, eivätkä tekijän taustat, persoo-
na, elämä ja motiivi kiinnostaneet tuoma-
ria.¹⁴ Lieventävänä tekijänä saattoi kuiten-
kin toimia esimerkiksi varkauden kohdalla
todellinen tarve, kuten nälkä tai aviorikok-
sen kohdalla puolison kykenemättömyys
aviovelvollisuuksiin. Näin kuitenkin yleensä
vain silloin, kun tuomari oli halukas
asianomaista kuuntelemaan. Siihen hänet
pakotti vain hänen oma oikeudenmukaisuus-
den tuntonsa.

Oikeudenkäynti tähtäsi tunnustukseen ja
sen saamiseksi käytettiin kahta keinoa: syy-
tetyn valaa ja kidutuskuulustelua. Prosessi
jakaantui viranomaisten salaiseen tutkimuk-
seen ja syytetyn rituaaliseen tunnustukseen,
sekä rangaistuksen täytäntöön panemi-
seen.¹⁵ Kidutus valtion ja kirkon hyväksy-
mänä oikeuskeinona mahdollisti oikeuden-
palvelijoiden henkilökohtaisten sadististen
tai kostonhaluisten mieltymysten toteutta-
misen. Se ei kuitenkaan ollut rangaistus
vaan kuulustelumenetelmä. Yleisesti nou-
datettiin kolmea vaihetta. Ensimmäinen in-
strumentit esille ja näytettiin ne syytetylle.
Usein tämä jo johti toivottuun lopputulok-
seen eli tunnustukseen. Mikäli syytetty edel-
leen vaikenä tai väitti vastaan, siirryttiin vai-
heeseen kaksi, joka oli alasti riisuminen ja
kidutuslaitteisiin, seinään tai paluun kiin-
nittäminen. Alastomuuden häpeällisyys ja
tilanteen uhkaavuus toimivat yleensä tehok-
kaasti. Jos syytetty ei tästä huolimatta tun-
nustanut, siirryttiin varsinaiseen kidutuk-
seen eli fyysisen tuskan tuottamiseen.¹⁶

*Mies julkisesti jalkapuussa ihmisten pilkattavana. Vieressä häpeäpaalu. Puupiirros vuodelta 1538 teoksessa Wolfgang Schild, *Alte Gerichtsbarkeit. Vom Gottesurteil bis zum Beginn der modernen Rechtsprechung*, München (1980).*

Näyttää siltä, että kidutus suuntautui lähin-
nä sosiaalisesti heikompien yhteiskuntaker-
rosten jäseniin, joilla ei ollut mahdollisuut-
ta päästä tilanteesta suhteilla tai maksamal-
la. Vanhojen perinteiden mukaan nuoret,

8. Schild (1980c) 82, Wolfgang Schild (1980a) *Alte Gerichtsbarkeit, vom Gottesurteil bis zum Beginn der modernen Rechtsprechung*, München: Callwey, 125–132 ja Heinemann (1900) 15–16, 59–60.

9. Schild (1980a) 91, Dülmen (1988) 180, Gerd Schwerhoff (1991) *Köln im Kreuzverhör, Kriminalität, Herrschaft und Gesellschaft in einer frühneuzeitlichen Stadt*, Bonn: Bouvier, 49–50 ja Conrad (1962) 332–334.

10. Schild (1980c) 83, Conrad (1962) 346–347 ja Hans Fehr (1962) *Deutsche Rechtsgeschichte*, Berlin: De Gruyter, 158.

11. Eberhard Schmidt (1983) *Einführung in die Geschichte der Deutschen Strafrechtspflege*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 60–61.

12. Wolfgang Schild (1980b) "Strafrecht als Phänomen der Geistesgeschichte", teoksessa Ch. Hinckeldey (toim.) (1980) *Strafjustiz in alter Zeit, Mittelalterliches Kriminalmuseum Rothenburg ob der Tauber*, Heilsbronn: Schulist, 35–36 ja Dülmen (1988) 8, 23–24.

13. Michel Foucault (1980) *Tarkkailla ja rangaista*, Helsinki: Otava, 44–46.

14. Heinemann (1900) 8 ja Dülmen (1988) 25.

15. Foucault (1980) 48–50.

16. Dülmen (1988) 29–33 ja Schmidt (1983) 95.

raskaana olevat, vanhukset ja hullut kuitenkin säästettiin.

Mielikuvamme kidutuskuulustelusta perustuu usein elokuviin ja romaanikirjallisuuteen, jossa puolihullut pyövelit toimittavat tehtävänsä täysin mielivaltaisesti. Huolimatta tunnustuksen saamisen tärkeydestä kidutuskuulustelu oli kuitenkin sääntöjen sitoma menettely, jonka suorittivat siihen vihkiytyneet asiantuntijat. Heidän ammattitaitonsa vuoksi kuulusteltava voitiin pitää hengissä, vaikka hän joutuikin kohtaamaan suurta ruumiillista tuskaa. Mikäli kuulustelut kestivät pitkään pyövelin oli välillä hoidettava syntyneet vammat, jottei uhri olisi menehtynyt. Vaikka kidutusta yleisesti käytettiin, se oli aikalaisista myös epäilyttävä keino. Ajateltiin, että heikkohermoinen saattoi siinä tunnustaa tekemättömiäkin tekoja, kun taas lujatahtoinen pysyi vaiti, vaikka olisikin syyllinen. Sääntönä oli, että kidutuksen tunnustuksetta kestänyt päästettiin vapaaksi ja syytökset raukesivat. Tällöin joutui tuomarin ammattitaito kuitenkin huonoon valoon, kuten myös silloin jos kidutettu kuoli vammoihinsa.¹⁷

Kidutus oikeudellisina keinona tuntuu meistä julmalta ja järjettömältä ajatukselta. On kuitenkin yritettävä nähdä asia keskiaikaisen maailmankuvan kannalta. Mitä merkitsevät maallisen ruumiin tuskat, jos niiden avulla voidaan pelastaa ikuinen sielu... Uskonnollisen oikeutuksensa ruumiillinen kärsimys sai myös näkemyksestä, jonka mukaan Jumala laskee maanpäälliset tuskat tuonpuoleista piinaa lieventävinä. Lisäksi usko siihen, että rikoksesta syytetty ansaitsee jo sinällään jonkin rangaistuksen istui lujassa. Viattoman ei uskottu voivan joutua edes epäilyn kohteeksi.¹⁸ Tällainen ajattelu soti vahvasti nykyistä oikeudenmukaisuuden käsitettä vastaan. Toisaalta, kovin helposti saattaa nykypäivänäkin ihminen leimautua rikolliseksi, ennen kuin minkäänlaisia todisteita on tuotu esiin. Meidän lakijärjestelmämme pitää kuitenkin huolen syytteen todistamisesta oikeaksi tai vääräksi.

Millaiset sitten olivat ne ulkoiset puitteet, joiden parissa yllä kuvattu oikeusjärjestelmä toimi? Usein kuvaillaan, miten keskiajan kaupunkia lähestyttäessä muurien ulkopuo-

lella sijaitsevat hirsipuut ja teloituspaikalle kuivuneet ruumiit toivottivat matkalaiset tervetulleiksi. Schultzin kuvaus asiasta ei ole tuoreimpia, mutta täysin ristiriidaton nykyisen tutkimuksen kanssa: ”Irti leikatut päät irvistelivät pylvään nokissa ja korkeiden tankojen varaan pystytettyjen teilauspyörien päälle oli kiinnitetty se, mitä tuomittujen ruumiista vielä oli jäljellä. Tämä näkymä ja haju, joka kohtasi kaupunkiin tulijaa, olisi meidän aikamme näkökulmasta sietämätön ja vastenmielinen, mutta silloin se oli luonnollista. Mikäli odotettiin arvokkaita vieraita saatettiin ruumiit siivota pois, mutta päät jäivät yleensä nököttämään kaupungin torneihin lahotakseen sieltä ajan myötä itseksensä pois.”¹⁹

Näytteille jätettyjen rikollisten jäänteiden tarkoituksena oli rauhoittaa kunnan kansalaisia ja kertoa laittomuuksia harkitseville siitä, mikä olisi seurauksena tällaisista puuhista. Hirsipuu ja teilauspyörät sijaitsivat yleensä porttien ulkopuolella näkyvällä paikalla. Hukuttaminen ja roviolla polttaminen tapahtuivat useimmiten myös muurien ulkopuolella mm. veden sijainnin ja palaneen hajun takia. Ruumiilliset rangaistukset ja häpeärangaistukset suoritettiin torilla, raatihuoneen edessä tai muulla näkyvällä paikalla. Teloittaminen miekalla tai kirveellä tapahtui yleensä myös muurien sisäpuolella olevalla rangaistuskorokkeella.²⁰ Vähäpätöisempiä lainrikkokkia saatettiin pitää jalkapuussa odottamassa oikeudenkäyntiä, mutta vaarallisempia rikollisia säilytettiin raatihuoneen kellarissa sijaitsevista vankikopeissa kuulusteluja varten. Siellä toteutettiin myös kidutus, joten ne olivat teloituspaikkojen lailla pelon ja tuskan symboleita. Vankilat olivat synkkiä ja pimeitä loukkoja, joista huudot ja valitukset eivät kuuluneet ja joissa seiniin kahlitut vangit olivat pyövelin lisäksi myös rottien ja syöpäläisten armoilla. Varsinainen vapausrangaistus kuuluu kuitenkin vasta myöhempien aikojen käytäntöihin.²¹

Keskiaikaisen rangaistusjärjestelmässä julkisuus oli merkittävä piirre. Yleensä se auttoi esivaltaa toimenpiteiden oikeuttamisessa, sillä väkijoukko halusi näytelmänsä. Rangaistuksen toteuttaminen kansan nähten saattoi joskus myös muuttaa väkijouk-

kojen rikollista kohtaan tuntemaan säälän ja pelon epäilyksi oikeuslaitosta kohtaan. Etenkin jos pyöveli epäonnistui teloituksessa tai muun rangaistuksen toteuttamisessa ja joutui yrittämään uudelleen tuottaen näin tuomitulle ylimääräistä kärsimystä, saattoi kansanjoukko raivostua ja alkaa heitellä pyöveliä kivillä. Saatettiinpa vaatia tämän rankaisemistakin ja tuomitun armahtamista. Joissakin tapauksissa tuli tuomitusta kansan silmissä esivaltaa vastaan taisteleva sankari. Hän saattoi jopa päästä karkaamaan syntyneen sekasorron takia. Tällaisissa tapauksissa oli oikeuslaitoksella ja ylimystöllä suuri vaara joutua naurunalaiseksi ja epäuskottavaksi ja kapinan siemen saattoi alkaa itää.²²

Häpeä ja kunnia myöhäiskeskiajalla ja uuden ajan alussa

Kunniasta tulee meille usein ensimmäisenä mieleen keskiajan ritari-ihanne ja aateellisen kunnian käsite. Tässä yhteydessä on kuitenkin kyse muusta. Nykyisin historiatieteilijät pitävät kunniaa arvona, joka määrittää kaikkia historiallisia säätyjä, ei vain aatelia tai yläluokkaa. Kunnia on jotakin, joka kertoo yksilön paikan yhteisössä. Saksalainen kantasana *ēra* ja latinan vastaava *honor* ovat alusta alkaen merkinneet nimenomaan sosiaalista, ei subjektiivista kunniaa. Koska kunnia koettiin osaksi yhteisöllistä kelpoisuutta, saattoi sen menetyksellä tahraaminen horjuttaa tai tuhota saavutetun tai luontaisen aseman yhteisössä. Kunniaa ei keskiajalla ja uuden ajan alussa pidäkään nähdä yksilön sisäisenä olemuksena, vaan pikemminkin kuin pääsylippuna tai kulkulupana hänen sosiaalisessa ympäristönsään.²³ Tästä seuraa kääntäen väistämättä se, ettei ilman kunniaa, eli häpeässä, voinut elää normaalia sosiaalista elämää. Kunnian merkityksen voi tiivistää kolmeen sanaan: mahdollisuus hyvään elämään.

Kaupunkiympäristö on kunnian ja häpeän tutkimiselle ihanteellinen, sillä molemmat aktualisoituvat julkisuudessa, jota elämä kaupungissa tarjosi tietenkin runsain mitoin. Käsitteenä kunnia liittyi läheisesti järjestykseen yhteiskunnassa. Niinpä sen kääntöpuolella häpeälläkin oli aivan erityi-

nen merkityksensä. Häpeä liittyi vaaraan ja epäjärjestykseen, sillä sitä esiintyi rikollisuuden yhteydessä. Se aiheutti pelkoa ja kaaosta ja edusti ei-toivottua muutosta yhteisön arjessa.²⁴ Häpeä vahingoitti ja vaikeutti niin ikään yksilön elämää oleellisella tavalla. Sen vuoksi sitä saatettiin tehokkaasti hyödyntää myös rangaistusjärjestelmässä.

Mitä korkeampi oli vanhempien sääty ja asema, sitä enemmän oli heidän jälkeläisillään kunniaa. Jokaisella oli siis synnynnäinen kunniansa ja se, että nämä saattoivat olla hyvinkin erilaiset, oli Jumalan luomaa periaatteellista epätasa-arvoa, johon ihmisten tuli tyytyä.²⁵ Käsitteen mukaan henkilön kunnian määrä saattoi kuitenkin myös lisääntyä esimerkiksi suotuisilla naimakaupoilla. Toisaalta se saattoi avioliiton kautta myös vähentyä, sillä murhaajan tai muun kunniantottoman nainut kunniallinen nainen menetti kunniansa ja sitä kautta yhteyden sukuunsa ja perheeseensä. Kunnia vähentyi myös pilkan kohteeksi jouduttaessa tai häpeällisten tekojen, kuten rikoksen seurausena.²⁶ Kunnia ja häpeä olivat siis jokaisessa ihmisessä ja niiden määrä vaihteli syntyperän ja elämän varrella sattuneiden hyvien tai huonojen käänneiden mukaan. Toisen lisääntyminen aiheutti toisen vähen-

17. Dülmen (1988) 33 ja Foucault (1980) 48–50.

18. Foucault (1980) 51–55.

19. Alwin Schultz (1892) *Deutsches Leben im XIV und XV Jahrhundert*, Wien, 12.

20. Dülmen (1988) 98, Hartmut Boockmann (1986) *Die Stadt im späten Mittelalter*, München: Beck, 11–12 ja Schultz (1892) 32–34.

21. Dülmen (1988) 20–21.

22. Gerd Schwerhoff (1993) „Verordnete Schande? Spätmittelalterliche und frühneuzeitliche Ehrenstrafen zwischen Rechtsakt sozialer Sanktion“, teoksessa Andreas Blauert & Gerd Schwerhoff (toim.) (1993) *Mit Waffen der Justiz; zur Kriminalitätsgeschichte des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main, 173, Foucault (1980) 62–71, Schultz (1892) 30–31, Dülmen (1988) 96–97, 151, 161 ja Schwerhoff (1991) 166.

23. Schreiner & Schwerhoff (1995) 5–10.

24. Martin Dinges (1989) „Die Ehre als Thema der Stadtgeschichte“, *Zeitschrift für historische Forschung* 16, 1–2, 22.

25. Schild (1980c) 86 ja Schreiner & Schwerhoff (1995) 166.

26. Schreiner & Schwerhoff (1995) 142 ja Borst (1983) 583.

tymisen ja toisinpäin. Kun kunnia katosi, täytti häpeä sen jättämän aukon.

Keskiajan näkemysten mukaan häpeällistä oli ensinnäkin se, ettei kyennyt huolehtimaan itsestään taloudellisesti ja elämään kunniallisesti, siis varastamatta, huijaamatta ja rikkomatta sopimuksia. Naisilla kunnia liittyi myös vahvasti seksuaalisuuteen ja määrittyi sen kautta. Naimaton nainen oli kunniallinen ja siinä mielessä yhteiskuntakelpoinen vain mikäli hän oli neitsyt, leski tai nunna. Liian vanhassa neitsyessäkin täytyi toisaalta olla jotakin vikaa ja yleensä hänen kunniallisuuttaan jouduttiinkin todistelemaan.²⁷ Häpeällisyyden merkitys näkyy myös käytetyissä haukkumasanoina. Yksi pahimpia, ellei pahin naiseen kohdistuvista loukkauksista oli huoraksi nimittely ja miesten kohdalla varkaaksi haukkuminen.²⁸ Nämä olivat molemmat häpeällisiä ammatteja ja rangaistukset niiden harjoittamisesta olivat aina häpeällisiä. Niinpä viattoman liittäminen vihjailuilla tähän kunniaattomaan joukkoon saattoi tahrata tämän maineen lopullisesti ja viedä kanssaihminen luottamuksen. Tällaiset käsitykset kunniallisuudesta ja häpeästä eivät toki kuulu vain keskiajalle ja uuden ajan alkuun, mutta kunnianormien vastaisen käytöksen kriminalisointi on sille tyypillistä.

Meille kunnia ja häpeä ovat pikemmin yksilön sisäisiä tuntemuksia kuin jotakin, johon ulkoisilla teoilla voitaisiin vaikuttaa. Keskiajalla ja uuden ajan alussa ei kuitenkaan erotettu toisistaan fyysistä ja psyykkistä kunniaa. Osoituksena tästä ovat ruumiilliset rangaistukset ja häpeärangaistukset, joiden tehtävänä oli vähentää tai poistaa henkilön kunniaa. Loukkaamalla henkilöä julkisesti jollakin hänen ruumiiseensa tai persoonaansa kohdistuvalla teolla, saatettiin yleiseen tietoon ensinnäkin tapahtunut rikos ja toiseksi se, mitä yhteiskunta siitä ajatteli. Ruumis oli rangaistuksien ilmiselvä kohde, väline, jonka kautta sielun tai persoonan rankaiseminen tuli näkyväksi. Tässä ei ollut kyse rangaistavan henkilön sisäisestä kokemusmaailmasta. Häpeällinen rikollinen teko vähensi jo sinänsä henkilön kunniaa ja häpeällinen rangaistus teki tämän viimeistäänkin selväksi, sillä se an-

toi ohikulkijoille symbolien tasolla vihjeitä siitä, mihin tekoon rangaistusta kärsivä oli syyllistynyt. Häpeällisinä pidettyjä tekoja rankaistiin tuottamalla julkista häpeää.²⁹

Kiltojen asiakirjoista paljastuu keskiajalla usein käytettyjä sanapareja: ”recht und echt”, ”frei und ehrlich”. Nämä liittyvät siihen, minkä mittapuun mukaan ihmistä arvostettiin. Vastakohtana näille sosiaalisen elämän kannalta välttämättömille ominaisuuksille olivat epärehellisyys, huono maine ja oikeudettomuus, sekä arvostuksen puute, jotka olivat kunniaattomuuden seurauksia.³⁰ Kunnian vahingoittuminen ja häpeän lisääntyminen jonkin rikollisen teon tai oikeuden langettaman rangaistuksen kautta ei ollut leikin asia. Sen seurauksena saattoi lievimmässäkään tapauksessa olla sosiaalinen stigma, oudoksi tai vaaralliseksi leimautuminen yhteisön silmissä. Toisaalta sillä saattoi olla myös esimerkiksi ammatin harjoittamisen vaikeutena näkyviä vakavia seurauksia, eihän yksikään arvonsa tunteva käsityöläiskilta voinut hyväksyä riveihinsä maineensa tahrannutta yksilöä, oli tämä sitten todella tehnyt rikoksen tai ei. Rikoksen ja rangaistuksen tuoma häpeä saattaisi joka tapauksessa langeta koko ammattikunnan ylle.³¹

Pahimmassa tapauksessa häpeästä seurasi täydellinen yhteisön ulkopuolelle joutuminen, joka saattoi toteutua karkotuksen tai vapaaehtoisen lähtemisen muodossa. Silloin oli vaarana ajautua todelliseksi hylkiöksi. Henkilöt, jotka eivät kuuluneet mi-

27. Schreiner & Schwerhoff (1995) 377.

28. Walter Rummel (1993) ”Verletzung von Körper, Ehre und Eigentum”, teoksessa Andreas Blauert & Gerd Schwerhoff (toim.) (1993) *Mit Waffen der Justiz; zur Kriminalitätsgeschichte des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main, 110–113, 184 ja Schwerhoff (1991) 316.

29. Lyndal Roper (1993) ”Ödipus und Teufel”, teoksessa Andreas Blauert & Gerd Schwerhoff (toim.) (1993) *Mit Waffen der Justiz; zur Kriminalitätsgeschichte des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main, 35–36, Foucault (1980) 22–39 ja Dülmen (1988) 65–66.

30. Bernd-Ulrich Hergemöller (1994) *Randgruppen der spätmittelalterlichen Gesellschaft*, Münster: Fahlbusch, 1.

31. Schwerhoff (1993) 175–180, Schwerhoff (1991) 145 ja Hergemöller (1994) 2.

hinkään yhteisöön koettiin kaikkialla vaarallisina, hehän olivat potentiaalisia rikollisia, murhaajia, raiskaajia ja varkaita. Yleensä he joutuivat asustelemaan metsissä ja hankkimaan elantonsa ryöstelemällä matkamiehiä. He elivät alituisen pelon vallassa ja joutuivat hiipimään yöllä tapaamaan perhettään. Karkotetun vaimolla ei ollut mitään velvollisuuksia ruokkia tai edes tavata miestä, sillä juridisesti hänestä oli tullut leski ja lapsista orpoja. Monessa tapauksessa sosiaaliset paineet ja hyljeksintä tekivät henkilöstä pahemman rikollisen kuin tämä olikaan alunperin ollut.³²

Rangaistuksien tuoma kunniaa vähentävä vaikutus lisääntyi myöhäiskeskiajalle ja uudelle ajalle tultaessa ja niiden seuraukset alkoivat vakiintua. Ilman hyvää mainetta ei voinut elää hyvää elämää, niin kovia olivat yhteisön paineet. Oli turha odottaa esimerkiksi materiaalista apua perheeltä tai suvulta, mikäli oli tahrannut maineensa, sehän olisi merkinnyt kunnian menettämistä koko suvulle. Varsinkin kaupungeissa tilanne oli dramaattinen, sillä ihmiset elivät lähellä toisiaan ja tiesivät toistensa asiat tarkkaan. Ihmistä ei käsitetty erilaisten sosiaalisten roolien kantajaksi, kuten nykyään, vaan kunnian menetys koski koko persoonaa kaikilla elämän alueilla.³³ Häpeän hyödyntämisen rangaistuksissa oli tehokasta, sillä kunnialla oli merkittävä rooli ihmisten jokapäiväisessä elämässä.

Pyöveli, kunnianttomien joukossa

Pyöveli oli tärkeä ja näkyvä hahmo keskiajan ja uuden ajan alun kaupunkiyhteisössä. Hän suoritti kidutuskuulustelut, huolehti syytetystä oikeudenkäynnin ja tuomion välillä, sekä pani täytäntöön rangaistukset. Pyövelille on keskiajan saksassa lukuisia eri nimityksiä. Virallisia olivat esimerkiksi Henker, Meister, Nachrichten ja Scharfrichter. Kansan suussa kulkivat sellaiset nimet kuin Angstmann, Hengdieb, Löwe, Peinlein, Racker, Abkürzer, Hauptkassier ja Steighinauf. Nimiä on vaikea kääntää suoraan suomen kielelle, mutta ne kuvaavat pyövelin tehtäviä kaulan katkaisijana, hirttoköydestä kiskaisijana, tuskan tuottajana ja

*Rautainen naamio kidutuskuulustelua tai rangaistuksia suorittavalle pyövelille Rothenburg ob der Tauberin rikosmuseossa. Usein pyöveli käytti naamion sijasta huppua tai työskenteli paljain päin. Kuva teoksessa Wolfgang Schild, *Alte Gerichtsbarkeit. Vom Gottesurteil bis zum Beginn der modernen Rechtsprechung*. München (1980).*

toimenpidemaksujen kerääjänä. Niissä näkyvät ne pelon ja inhon tunteet, jotka pyöveliinkin liitettiin.³⁴

Kaikki rangaistukset ja muut oikeustoimet, joissa pyöveli oli osallisena olivat tavalla tai toisella häpeällisiä. Myös muut tilanteet, joissa pyövelin kanssa saatettiin joutua kosketuksiin olivat vaarallisia hänen häpeälliseksi leimatun persoonansa takia. Pyöveli itse joutui yleensä asumaan kaupungin ulkopuolella ja viettämään muutenkin täysin eristynyttä elämää. Kirkossa hänelle saattoi olla oma penkki ja kapakkaan tullessaan hän sai istua yksin, omalla kol-

32. Schwerhoff (1991) 138–139 ja Heinemann (1900) 39–40.

33. Schwerhoff (1993) 179–183.

34. Schmidt (1983) 185 ja Gisela Wilbertz (1994) "Scharfrichter und Abdecker, Aspekte ihrer Sozialgeschichte vom 13. bis zum 16. Jahrhundert", teoksessa Bernd-Ulrich Hergemöller (1994) *Randgruppen der spätmittelalterlichen Gesellschaft*, Münster: Fahlbusch, 123–130.

mijalkaisella pallillaan ja juoda kahvattomasta tuopista. Maksuksi hän jätti kolikot pöydälle, sillä emäntä ei voinut ottaa niitä hänen kädestään. Kukaan ei auttanut pyövelin vaimoa synnytyksessä ja tämä joutui myös hautaamaan miehensä yksin. Pojat oppivat isänsä ammatin ja työt joutuivat ilotaloihin, ellei heitä naitettu kunniattomiin perheisiin. Usein pyövelit harjoittivat osa-aikaista parantajan ammattia, sillä heillä oli rikosoikeudellisen toimensa ansiosta tietoa anatomiasta. Nämä tiedot siirtyivät salaisina pyövelisukupolville toisille ja saivat kansan silmissä maagisia ja pelottavia piirteitä. Pyövelit saattoivat myös pyörittää ilotaloja sivutoimenaan.³⁵

Pyövelin elämä eristyksissä ihmisyyhteisöstä, huolimatta siitä, ettei hän ollut rikollinen, havainnollistaa osaltaan sellaisen henkilön kohtaloa, joka joutui kantamaan häpeän seuraamukset. Pyöveli oli ”kunniattomien joukossa” ja tämä mielipiteen jakoi koko kansa, myös sen kunniaton osa. Vaikka pyövelin ammatti olikin häpeällinen hänen työtään myös arvostettiin ja häneen suhtauduttiin pelon sekaisella kunnioituksella. Pyövelin ammattitaito oli yhteiskunnan kannalta välttämätöntä ja vaati suurta taitoa ja tietoa tekijältään. Pyövelistä tuli ”Jumalan miekka maan päällä”, henkilö, joka osaltaan toteutti jumalallista järjestystä. Hänen tehtävänsä oikeutettiin mm. teloituspöydän kaiverretuilla teksteillä, jotka kertoivat teloituksen tapahtuvan taivaallisen auktoriteetin toimesta ja pyövelin olevan vain Hänen palvelijansa.³⁶

Erottuaikseen kunniallisista kansalaisista pyövelin piti toisinaan pukeutua tiettyihin väreihin tai muuten normaalia poikkeaviin vaatteisiin. Tällaiset säädökset olivat kuitenkin paikallisia ja vaihtelivat suuresti. Työskennellessään pyöveli saattoi pitää jonkinlaista naamia tai päähinettä, joka peitti kasvot. Sen tarkoitusta on tulkittu anonymiteetin kannalta, sillä naamio peitti pyövelin oman persoonan ja antoi hänelle näin ”virkamiehen” aseman. Useissa kuvälähteissä pyöveli näytetään kuitenkin ilman päähinettä, eivätkä vaatteetkaan aina ole muista kuvatuista henkilöistä poikkeavia. Uudelle ajalle tultaessa muuttui pyöveli suhtautu-

minen vähitellen ja häntä alettiin julkisesti arvostaa.³⁷ Mielikuvissa tämän ammatin edustajat esiintyivät silti varmasti lähtemättömästi veren tahrimin käsin.

Häpeä rangaistuksissa

Vanhan maaseutuyhteiskunnan maagisakraalinen maailmankuva vaikutti vielä myöhäiskeskiajan ja 1500-luvun kaupungistuvassa elämässä, mikä näkyy mm. langettuissa rangaistuksissa. Pelottavat häpeänaamiot ja julmat ruumiilliset rangaistukset, sekä mitä mielikuvituksellisimmat teloitustavat kertovat tarinaa muinaisesta, pakanallisesta ja demonisesta maailmasta. Teloitukset ja rangaistukset karkeine ja taikauskosine rituaaleineen ja makaabereine seremonioineen olivat todellisia kansanjuhlia, joihin saavuttiin matkojen takaa. Tällä tavoin saatettiin kansalle havainnollistaa jumalattoman elämän seurauksia ja luoda pelon ilmapiiiriä, jonka tarkoitus oli estää rikokset tulevaisuudessa.³⁸ Häpeä oli olennainen osa rangaistusjärjestelmää.

Häpeärangaistuksien tarkoituksena oli tuottaa häpeää kunnian vahingoittamisen kautta. Kunnia oli ollut korkealle arvostettu ja helposti tahriintuva arvo jo germaanialajalla ja tämä näkyi myös heidän rangaistusmuodoissaan. Frankeilla häpeää tuottavia rangaistuksia oli ollut vain vähän, mutta kun ruumiilliset rangaistukset keskiajan kuluessa nousivat rikosoikeudellisina keinoina kuolemanrangaistusten rinnalle, kehittyivät myös häpeärangaistukset. Kuljettaessa kohti keskiajan loppua koettiin häpeärangaistuksien keksimisessä ja käytössä huomattavaa kasvua, joka uuden ajan alussa saavutti huippulukemansa.³⁹ Vähäisen individualismin yhteiskunnassa, jossa ulkoapäin luodut normit hallitsivat, rankaistiin kollektiivisia arvoja uhkaavat rikokset rankimmin. Tällöin käytettiin usein häpeärangaistuksia.⁴⁰ Niiden voima oli yhteisön pilkassa, ei tuomareiden tai pyövelien konkreettisessa toiminnassa. Ne saattoivat toimia vain silloin, kun ihmiset todella pilkkasivat rangaistusta kärsivää. Jos he eivät sitä tehneet, menetti rangaistus tehonsa.⁴¹ Mitä järkeä olisikaan seisottaa rikollista häpeäpaalussa, ellei kukaan ole katselemassa.

Lukuisat keskiajan kuvalliset kertovat mitä erilaisimmista häpeärangaistusmuodoista, vaikka niitä ei juridisten teosten teksteistä välttämättä löydykään. Häpeärangaistusten kirjo näyttää olleen valtava, etenkin nykyisen Saksan eteläosissa. Tyypillistä niille on julkisuus, ruumiillisuus ja symbolisuus. Häpeärangaistukset eivät olleet vain ylimystön rankaisukeinoja yleensä, vaan ennen kaikkea sosiaalisia sanktioita. Lanta, johon tuomittu heitettiin, tai paalu, johon hänet sidottiin, symbolisoivat yhteisön halveksuntaa. Käytännössä tämä näkyi siinä, ettei tällä tavoin rankaistu useinkaan voinut jäädä paikkakunnalle, vaan hänen oli paettava häpeäänsä ja lähdeittävä. Usein häpeärangaistuksiin liittyikin karkotus. Lievemmistä rikkomuksista häpeärangaistuksen kärsinyt saattoi kuitenkin jatkaa elämänsä yhteisössä, mutta hän joutui kantamaan häpeällisyyden leimaa.⁴²

Kun pyöveli koski rangaistaessa henkilön ruumiiseen, koski hän samalla tämän kunniaan.⁴³ Vaikka ei olisikaan tuotettu varsinaista kipua tai ruumiillista vammaa, liittyi häpeällisyyteen usein jokin konkreettinen viite tai symboli. Omenavarkaan ympärille saatettiin asetella omenoita, juoruavalle ämmälle laitettiin pitkäkielinen rautanaamio päähän ja varkaalle aasinhattu, johon oli piirustettu esimerkiksi varastetut esineet. Tällä tavoin heitä seisotettiin häpeäpaalussa. Häpeällisenä rangaistuksena saattoi toimia myös esimerkiksi jonkin häpeällisen, henkilön statukseen sopimattoman tai rikosta symboloivan asun julkinen käyttö, hiusten leikkaaminen, olkikranssi morsiuskruunun tilalla, kiven kantaminen kylän läpi, tai vaikkapa aseenkantokielto, joka miehelle oli erityisen nöyryyttävää.⁴⁴ Toisin sanoen, millä tahansa totutuista normeista poikkeavalla symbolisella merkillä henkilön ulkoasussa saattoi olla häpeää kasvattava ja leimaava vaikutus. Samaan tähdättiin myöhemmin surullisen kuuluisiksi tulleilla daavidintähdillä juutalaisten vaateuksessa.

Se, kuinka kovaksi rangaistuksen vaikutus todellisuudessa muodostui, riippui varmaankin yhtäältä tuomitun omasta kokemuksesta, mutta etupäässä yhteisön rea-

*Häpeänaamio ilkeämielisesti juoruileville naisille. Pitkät korvat viittaavat asioiden salakuunteleluun, pitkä kieli kertoo niiden toitottamisesta julkisesti ja suuret silmät liiallisesta uteliaisuudesta. Miehille tarkoitettu naamio kertoo kantajansa sikamaisesta käytöksestä. Nämä rangaistukset toteutettiin häpeäpaalussa. Esineet sijaitsevat Rothenburg ob der Tauberin rikosmuseossa. Kuvat teoksesta Hinckeldey (toim.), *Strafjustiz in alter Zeit. Mittelalterliches Kriminalmuseum Rothenburg ob der Tauber, Heilsbronn* (1980).*

35. Ch. Hinckeldey (toim.) (1980) *Strafjustiz in alter Zeit, Mittelalterliches Kriminalmuseum Rothenburg ob der Tauber*, Heilsbronn: Schulist, 155–156, Dülmen (1988) 94–95 ja Heinemann (1900) 127–130.

36. Wilbertz (1994) 121–122, 140 ja Hinckeldey (1980) kuvat.

37. Wilbertz (1994) 135, 150 ja Hinckeldey (1980) kuvat.

38. Schild (1980b) 35–40 ja Dülmen (1988) 7.

39. Hinckeldey (1980) 155.

40. Schwerhoff (1991) 28–29.

41. Schwerhoff (1993) 159, 177.

42. Schreiner (1995) 1–2.

43. Hinckeldey (1980) 155–156.

44. Schwerhoff (1993) 164–168, Hinckeldey (1980) 155–160, kuvat esim. Hinckeldeyn ja Schildin kirjoissa.

goinnista ja tietenkin siitä kunnian määräs-
tä, mikä hänellä alunperin oli. Se, jolla oli
enemmän kunniaa, oli enemmän menetet-
tävää, mutta myös suuremmat mahdollisuudet
päästä kiusallisesta pätkähästä.⁴⁵ Häpeä-
rangaistuksien teho perustui kunnian mer-
kitykseen ja kunnia taas perustui henkilön
asemaan yhteisössä. Yhteisöllisen eriarvoi-
suuden oikeutuksena nähtiin luonnollinen
jumalallinen järjestys, jota ihminen ei voi
muuttaa. Säädyn ja kunnian mukaan mää-
räytyi myös henkilön oikeusasema.⁴⁶ Hä-
peälliset rangaistukset kohdistuivatkin lähinnä
siihen kansanosaan, jonka arvokkain omaisuus
oli kunnia. Ei kunniantoman kerjäläisen tai
hylkiön mainetta juuri voitu enää tahrata
ja varakkaalla aatelisella tai kauppialla taas
oli vaikutusvaltaa ja rahaa apunaan.⁴⁷ Tämä
tosiasia tekee näistä rangaistuksista vieläkin
julgempia.

Hans Fehr kirjoitti 1960-luvulla:

”Häpeärangaistukset olivat viimeiseen
yksityiskohtaan asti tarkkaan mietittyjä,
etukäteen suunniteltuja, häpeällisiä ja
täynnä karkeaa huumoria. Mikä herkullinen
kyläjuhla sen on täytynytkään olla, kun
nuoriso heittelee tuomarin heille tätä
tilaisuutta varten lahjoittamalla tomaateilla
vaimoa, joka taakkansa alla vaappuen
kantaa rangaistuskiveä läpi kylän.”⁴⁸

Tällainen näkökulma on jo vanhentunut.
Vaikka jotkut keskiajan häpeärangaistukset
saattavatkin hetken naurattaa meitä, ne tuskin
olivat varsinaisesti hupaisia aikalaisille.
Häpeärangaistuksia ei voi pitää humoristisina,
groteskeina kyllä. Tosin on totta, että yleisön
pilkkua oli oleellinen osa rangaistuksia,
mutta ei niitä silti hauskanpitoa voida pitää.

Kuinka usein tai yleisesti häpeärangaistuksia
sitten käytettiin? Ilmeisesti suhteellisen
harvoin, jotta ne eivät menettäisi tehoaan.
Sen sijaan uhkaaminen häpeällisillä ja
tuskallisilla rangaistuksilla osoittautui
tehokkaaksi. Edes myöhäiskeskiajalla ja
uuden ajan alussa, joka oli ruumiillisten ja
häpeärangaistuksien kulta-aikaa, ei niiden
määrä kohonnut kovin suureksi muihin
rangaistuksiin nähden.⁴⁹ Kansa ei myöskään

välttämättä aina ollut ylimystön kanssa samaa
mieltä tuomitun rikollisuudesta ja joskus
häpeärangaistuksen kärsiminen saattoi nostaa
sosiaalista statusta. Ylimystön kannatti siis
harkita, tuomitako kapinoiva talonpoika,
jonka puolella kansa oli.⁵⁰

Rangaistusten muodot ja toteutustavat
vaihtelivat paikkakunnittain ja ajoittain
suuresti. Mikä jossakin päin saattoi olla
yleisesti käytetty rangaistus tietystä rikoksesta,
oli toisella paikkakunnalla käytössä aivan
toisesta, tai sitä ei tunnettu lainkaan. Pohjois-
Saksassa puhtaat häpeärangaistukset olivat
harvinaisempia, mutta etelässä oltiin sitäkin
kekseliäämpiä.⁵¹ Mielikuvituksella ei tunnu
olleen mitään rajoja. Olisi mielenkiintoista
tietää, mitä häpeänaamiota valmistanut seppä
ajatteli kiinnittäessään siihen liioiteltuja
korvia ja kieltä juoruilemisen merkiksi.
Tai miltä tuntui ”langenneesta neitseestä”
kun hän lapsi käsivarrella ja olkikranssi
päässä asteli alttaria kohti. Häpeärangaistuksiin
sisältyvä symboliikka on meille ehkä
näennäisesti helppoa ymmärtää, mutta
todellisuudessa olemme ajautuneet hyvin
kauas sen maailmasta.

Valitettavasti häpeärangaistukset eivät
kaikesta huolimatta ole täysin jääneet
historiaan edes läntisessä maailmassa. Yleisesti
ne on koettu epäinhimillisinä ja järjettöminä
jo vuosisatojen ajan, mutta Alabaman osavaltiossa
Yhdysvalloissa oli vielä 1990-luvulla käynnissä
kokeilu, jossa vangit työskentelivät kahleilla
yhteen sidottuina julkisilla paikoilla. Näin he
altistuivat yleisön pilkalle ja vankeinhoitolaitoksen
henkilökunnan alentaville ja julmille toimille.
Ihmisoikeusjärjestöt puuttuivat asiaan ja kokeilu
lopetettiin vuonna 1999 osin, koska se oli
ihmisoikeuksien vastainen ja osin, koska se ei
tuottanut toivottua tulosta rikoksien ennalta
ehkäisyssä. Suurin osa kahleryhmän vangeista
palasi vapauduttuaan nopeasti rikolliseen
elämään ja vankilaan.⁵²

Tässä rankaisukokeilussa oli nähdäkseen
kysymys aivan samoista keinoista ja pyrkimyksistä
kuin keskiaikaisessa häpeärangaistuksessa.
Se, että rangaistuksella ei ollut toivottuja
vaikutuksia meidän ajassamme ei kuitenkaan
tarkoita sitä, etteikö tällainen sanktio olisi
keskiajalla ollut teho-

kas. Yhteiskunta, rikollisuus ja maailmankuva olivat erilaiset. Häpeärangaistuksilla pidettiin ennen yllä järjestystä ja oikeudenmukaisuutta yhteiskunnassa. Nykyisten inhimillisyys- ja ihmisarvonäkemyksen valossa ne muistuttavat kuitenkin enemmän rikoksia kuin rangaistuksia. Meidän on voi olla vaikea ymmärtää, miten kristilliseltä arvopohjalta saattoi nousta niin julma ja epäoikeudenmukaiselta tuntuva rangaistusjärjestelmä. Miten voi olla mahdollista, ettei kirkko asettunut vastustamaan sitä?

Syyt rikosoikeuden painottumiselle kohti ruumiillisia ja häpeärangaistuksia myöhäiskeskiajalta alkaen on nähtävä yhteiskunnallisessa tilanteessa, rikollisuuden kasvussa ja yleisessä levottomuudessa. Organisoituneen keskusvallan puuttuessa eivät esivallan mahdollisuudet pitää yllä järjestystä ja turvallisuutta olleet kovinkaan hyvät. Usein tarkoitus oli kuitenkin vain pelotella ja uhkailla raailla rangaistuksilla. Kovuus ja julmuus olivat näin osoituksia poliittisesta heikkoudesta. Valitettavasti historia osoittaa, ettei luodusta järjestelmästä juuri ollut apua rikollisuuden torjunnassa.⁵³ Kuitenkin juuri siksi, että kirkko oli kiistatta yhteiskunnan arvojen ja pyrkimysten liikkeelle paneva voima, voidaan rangaistukset selittää myös kristinuskolla. Ne olivat osa suurta taistelua paholaista ja sielujen kadotusta vastaan. Mitään historiallista tai inhimillistä ilmiötä ei pitänekään koettaa selittää vain yhdellä näkökulmalla. Sekä yhteiskunnallinen tilanne, oikeushistoriallinen kehitys, uskonto että yhteisön sisäiset valtarakenteet edustanevat omalta osaltaan totuutta. ■

45. Schwerhoff (1993) 174, 187.

46. Conrad (1962) 296, 299.

47. Schwerhoff (1991) 144.

48. Fehr (1962) 170.

49. Schwerhoff (1993) 171–172, Schwerhoff (1991) 146–147 ja Schultz (1892) 39.

50. Dülmen (1988) 65–66.

51. Dülmen (1988) 11, Conrad (1962) 347–358 ja Schwerhoff (1993) 163, 171.

52. TV 3 5.1.2000, klo 20.00–20.55, MTV-dokumentti: Amerikan kahlevangit.

53. Schmidt (1983) 65–67, 98.